

УДК 37.015.31:172.15 (091)

А. А. Денисенко

ПАТРІОТИЗМ ТА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Аналіз поглядів педагогів, філософів, істориків щодо сутності поняття «патріотизм» показує, що розуміння патріотизму багатоваріантне і неоднозначне. Це можна пояснити складною природою явища, різноманіттям форм прояву.

«Патріотизм» (від латинського) «patrio» – батьківщина, країна батьків, країна твого народу. Слово «patrio» веде родовід від «pater» – батько – кровний і духовний отець.

У книзі «Дошкільна педагогіка» Поніманська подає таке визначення поняття «патріотизм» – любов до Батьківщини, відданість їй і своєму народу. Людина не може бути громадянином без любові до Батьківщини, готовності примножувати її багатства, оберігати честь і славу [8, с. 252].

І. Блауберзі та І. Пантин визначають «патріотизм» як «принцип, що означає готовність служити інтересам своєї Батьківщини». Також «патріотизм» можна трактувати як любов до вітчизни, а саме країни, місця де народився, людей, які мешкають на одній землі, єдині у своїх культурних вподобаннях і в прагненнях захищати свої цінності.

В. Кольцова і В. Соснін кажуть про те, що «патріотизм» є почуттям цінності і необхідності для життя кожної людини, її включення у велику цілісну індивідуальність народу і, з іншого боку, є інстинктом самозбереження народної індивідуальності та самотності. Це та духовна сила, яка підтримує єдність народу – національну культуру і релігію, історичну традицію. Тому зменшення патріотизму може бути ознакою кризи соціуму, його руйнування [4, с. 90].

Сучасне розуміння патріотизму та патріотичного виховання сформульоване у таких державних документах, як: «Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти», «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті» [10, с. 3].

І. Ястребцов підкреслює, що патріотизм може не досягати своєї мети чи бути так само хибним, як і недоречна благодійність. Між благодійністю і патріотизмом багато спільного. Удавана благодійність і удавана любов до Батьківщини є презирством, але і та і інша невимовно облагороджують душу, коли вони справжні.

Важливими є погляди сучасних вчених В. Вугрич, Т. Ільїної, Н. Мойсеюк, М. Прохорова, О. Сидорова, Б. Синюхіна щодо сутності

поняття «патріотизм». Вони розкривають його як інтегровану єдність почуттів, переконань і діяльності. І саме в патріотичних почуттях відбивається ставлення особистості до себе, людей, Батьківщини, її минулого, майбутнього та сьогодення.

Патріотизм включає в себе: безкорисливе служіння Батьківщині, ідентифікацію особистих інтересів з інтересами Вітчизни, патріотичні почуття, гордість за культуру та досягнення свого народу, наявність активної громадянської позиції, готовність відстоювати інтереси Батьківщини, діяти в ім'я її благополуччя і визнавати її як вищу, головну цінність [6, с. 53].

На думку Я. Калакури необхідно сприяти пошуку і обґрунтуванню відповідей на такі питання, як: коли і за яких умов зародився український патріотизм; які етапи у своєму розвитку він пройшов; чим він є сьогодні; що необхідно робити для того, щоб ефективно використати історичне підґрунтя для поліпшення патріотичного виховання особистості. На його думку, історичне підґрунтя патріотизму можна трактувати як сам процес його зародження, розвитку і утвердження, тісно пов'язаний з етногенезом українського народу, його багатовіковою історією самовідданої боротьби за волю і незалежну державу. Я. Калакура виходить із того, що патріотизм має два виміри. З одного боку, це реальна дійсність, суспільно-політичне і духовно-моральне явище, з іншого – науково-прикладна проблема, яка є предметом пізнання різних гуманітарних наук: історії, філософії, політології, психології, педагогіки, соціології, етнології, кожна з яких має свій аспект пізнання.

Патріотизм в різні історичні епохи має різні прояви. В античності патріотизму відводили одну з головних ролей у системі моральних обов'язків членів суспільства. Наприклад, обов'язок в ті часи означав не тільки бойовий захист, але й активну участь у державному управлінні. Почуття патріотизму згадується ще з часів греко-перських воєн, а в творах римських письменників епохи ранньої Імперії можна бачити своєрідне почуття італійського патріотизму [7, с. 9].

У Римській імперії патріотизм існував у вигляді місцевого «полісного» патріотизму (підтримувався різними місцевими релігійними культурами) і імперського патріотизму (обожнювання імператора).

Християнство своєю проповіддю підривало основи місцевих релігійних культів і тим самим послаблювали позиції полісного патріотизму. Проповідь рівності всіх народів перед Богом сприяла зближенню народів Римської імперії і перешкоджала патріотизму. Тому на рівні міст проповідь християнства наштовхувалася на протидію патріотично налаштованих язичників, які бачили в місцевих культах основу благополуччя міста [3, с. 97].

Імперський Рим, у свою чергу, бачив у християнстві загрозу імперському патріотизму. Незважаючи на те, що християни проповідували послух владі і молилися за благополуччя імперії, вони відмовлялися приймати участь в імперських культах, які на думку імператорів повинні

сприяти зростанню імперського патріотизму. Проповідь християнства про небесну вітчизну і уявлення про християнські спільноти як особливий «народ Божий» викликали сумніви в лояльності християн земній вітчизні.

Надалі в Римській імперії відбулося переосмислення політичної ролі християнства. Після прийняття християнства Римською імперією, вона почала використовувати його для зміцнення єдності імперії, протидію місцевому націоналізму і язичництву, формуючи уявлення про християнську імперію як про земну батьківщину всіх християн. В Середньовіччі, коли лояльність цивільному колективу поступилася місцем лояльності монарху, термін втратив актуальність і знову звичаївся в Новий час [3, с. 98].

«Любов до батьківщини» була одним з ключових понять для мислителів Просвітництва. В той час вірність країні протиставлялася вірності церкви або монарху. Ще в XVII столітті Жан де Лабрюєр писав, що не буває вітчизни з деспотизмом. Цю думку продовжив у знаменитій Енциклопедії 1765 Луї де Жокур. Вітчизна не може поєднуватися з деспотизмом, бо в основі морального блага лежить любов до батьківщини.

В час американської та французької буржуазних революцій поняття «патріотизм» було тотожне поняттю «націоналізм», при політичному розумінні нації. Через це у той період у Франції та Америці поняття «патріот» було синонімом поняття «революціонер». Символами цього революційного патріотизму є «Декларація незалежності» і «Марсельєза». З появою поняття «націоналізм», патріотизм стали протиставляти націоналізму, як прихильність країні (території і державі) – прихильності людської спільноті (нації).

У новий час, Лев Толстой вважав патріотизм почуттям «грубим, шкідливим, соромітним і поганим, а головне – аморальним». Він вважав, що патріотизм з неминучістю породжує війни і служить головною опорою державному гнобленню.

Проблемам виховання громадянина-патріота велику увагу приділяли К. Ушинський, Г. Ващенко, С. Русова, І. Огієнко та інші українські педагоги. Зокрема, К. Ушинський наголошував, що справжня любов до Вітчизни є наслідком громадської праці людини.

Значну увагу у сфері патріотичного виховання привертають наукові доробки Т. Врублевської, Л. Костенко, В. Кременя, В. Матешука, В. Постового, В. Раєвської, О. Сухомлинської, К. Чорної та ін. Російському філософові І. Льїну завдання такого виховання бачаться сфокусованими на залученні дитини до національного духовного досвіду.

Ідеям патріотичного виховання приділяли увагу мислителі різних епох від стародавньої Греції до сучасності: Конфуцій, Платон, Макіавеллі, Фіхте, Гегель, Ф. Бекон, Д. Дідро, З. Бауман та ін. У російській філософській думці питання любові до своєї Батьківщини розглядалися в працях М. Ломоносова, П. Чаадаєва, А. Хом'якова, А. Герцена, Г. Плеханова та ін. Цією проблемою займалися і займаються й українські філософи, зокрема

Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Д. Донцов, І. Дзюба, В. Бех, Д. Дзвінчук, Л. Рижко, І. Стогній, Н. Крохмаль та ін.

Найпершим серед видатних зарубіжних мислителів сутність, теоретичні основи і напрями патріотичного виховання окреслив чеський педагог Я. Коменський. Зміст цього поняття, на його думку, має ґрунтуватися на ідеї народності, яка включає вимоги навчання рідною мовою, виховання людяності, гуманності, прагнення сформувати таку людину, яка вище за все ставить благополуччя своєї батьківщини і готова пожертвувати собою заради її свободи і незалежності.

Відомий педагог-класик Й. Песталоцці сутність патріотичного виховання вбачав у розвитку моральних почуттів на основі чуттєвого споглядання, у формуванні здатності дітей та молоді пізнавати добро і творити його. Спрямованість такого виховання, на його думку, має бути гуманістичною і дієвою.

На принципах гуманізму також ґрунтував своє розуміння патріотичного виховання німецький педагог А. Дістервег. У вихованні патріотизму провідними він ствердно проголошував принцип природовідповідності («як велить природа») та ідею внутрішньої свободи, вдосконалення, приязні, добра і справедливості, а домінантою виховного процесу – прищеплення любові до всього людства, до свого народу у середовищі сім'ї і школи.

Серед вітчизняних мислителів минулого поняття патріотичного виховання глибоко переосмислював філософ і педагог Г. Сковорода. Специфіку цього процесу він розумів з позицій пізнання і самопізнання: «Кожний повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним». Крім цього, він наголошував на необхідності плекати у кожної людини любов до народу та Батьківщини, людську гідність, гордість, шанобливе ставлення до народних традицій, розвитку всього українського, неухильно дотримуватися виховних традицій українського народу.

К. Ушинський вважав, що патріотичне виховання – це прищеплення молодому поколінню почуття обов'язку перед Батьківщиною, відповідальності, високої гідності. Зокрема, він писав: «Як немає людини без самолюбства, так і немає людини без любові до Батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганим» [11, с. 73].

С. Русова, звертаючи увагу на невідповідність тогочасної школи національним особливостям, сутність патріотичного виховання розуміла як формування любові до рідного народу і поваги до інших народів, громадянської самосвідомості шляхом глибокого вивчення духовної спадщини України [2, с. 38].

Г. Ващенко, акцентуючи на тому, що патріотизм віддзеркалюється в національному виховному ідеалі, зміст поняття патріотичного виховання інтерпретував як процес цілеспрямованого залучення молоді до глибокої віри у Бога, до національних і загальнолюдських вартостей,

до відбудови самостійної України і піднесення до високого рівня власної духовної культури, освіти, науки і мистецтва [2, с. 38].

Розглядаючи патріотичне виховання як одну із складових загальної виховної системи, А. Макаренко його суть зводив до формування таких особистісних рис молодшої людини, як воля, мужність, цілеспрямованість, почуття власної гідності, гордість за свій народ, честь та ін.

В. Сухомлинський розглядав патріотичне виховання як вдосконалення світоглядної свідомості, участь вихованців у суспільно корисній праці у дієвій формі розвитку обов'язку і відповідальності перед Батьківщиною. Великий педагог також стверджував: «Патріотичне виховання – це процес проникнення до всього, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується». Отже, саму сутність патріотичного виховання видатний вчений-педагог трактував як активну діяльність особи, спрямовану на утвердження гуманних ідеалів, працю на благо народу, зміцнення могутності, честі й слави Вітчизни, любов до людей, непримиренність до зла в усіх його проявах [9, с. 131].

Сучасні українські корифеї педагогічної думки (А. Алексюк, Г. Балл, І. Бех, О. Киричук, В. Кузь, О. Сухомлинська та ін.), збагачуючи теорію і практику патріотичного виховання у контексті новітніх виховних підходів, це поняття інтерпретують по-різному. Зокрема, А. Алексюк розглядає цю категорію як дієве ставлення особистості до формування власного духовного багатства, добропорядності, свідомої громадянськості [5, с. 68].

Деякі вчені розглядають патріотизм як моральне почуття (В. Белорусова, Т. Ільїна, І. Огородніков, Д. Щербаков та ін.), інші (Н. Болдирєв, М. Гончаров, В. Єсіпов, Ф. Корольов, І. Тукаєв та ін.) визначають патріотизм як моральний принцип, третя група дослідників відносить патріотизм до етичних якостей (І. Мар'єнко, Н. Єгоров, А. Солдатенков, А. Янковська та ін.).

Н. Щуркова, розкриваючи специфіку морального виховання, підкреслює, що патріотизм як найскладніше моральне почуття формується у людей, досить розвинених, і проявляється в постійній роботі заради поліпшення і процвітання Батьківщини. У цьому ж руслі викладається матеріал у навчальному посібнику з педагогіки під ред. С. Матушкіна, де зазначається, що найважливішими складовими частинами морального виховання є патріотизм і інтернаціоналізм, які автори визначають як риси світогляду.

І. Бех, вказуючи на понятійно-концептуальному порівнянні моралі і духовності людини, у змісті патріотичного виховання акцентує увагу на готовності особистості відстоювати громадянські ідеї, які виявляються як джерело її переживань і духовності. Це ідеї свободи, справедливості, патріотизму і громадянського обов'язку. Учений зазначає, що такі ідеї спочатку мають стати особистісно значущими, обрости людськими пристрастями, втілитися у вчинках [1, с. 4 – 5].

Л. Болотіна, визначаючи патріотизм як моральну якість, включає в це поняття любов до Батьківщини, турботу про інтереси країни, готовність до захисту Вітчизни, гордість за соціальні та культурні досягнення своєї країни, повагу до історичного минулого Батьківщини та її традицій і підкреслює, що патріотизм визначає ставлення людини до праці, до суспільної власності, громадянськість, його поведінку в суспільстві.

Список використаної літератури

- 1. Бех І. Д.** Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
- 2. Быков А. К.** Проблемы патриотического воспитания / А. К. Быков // Педагогика. – 2006. – № 2. – С. 37 – 42.
- 3. Катасонов В. Н.** Христианство, наука, культура / В. Н. Катасонов. – М. : Изд-во ПСТГУ, 2005. – 345 с.
- 4. Кольцова В. А.** Социально-психологические проблемы патриотизма и особенности его воспитания в современном обществе / В. А. Кольцова, В. А. Соснин // Психологический журнал. – 2005. – №4. – С. 89 – 98.
- 5. Левашов В. К.** Патриотизм в контексте современных социально-политических реалий / В. К. Левашов // Социс. – 2006. – № 8. – С. 67 – 76.
- 6. Лутовинов В. И.** Гражданско-патриотическое воспитание сегодня / В. И. Лутовинов // Педагогика. – 2006. – №5. – С. 52 – 59.
- 7. Матвієнко П.** Живодайні джерела патріотизму / П. Матвієнко // Дошкільне виховання. – 2001. – №8. – С. 8 – 9.
- 8. Поніманська Т. І.** Дошкільна педагогіка / Т.І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.
- 9. Сухомлинський В. О.** Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. – Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1. – К. : Рад. шк, 1976. – 654 с.
- 10. Сухомлинська В. А.** Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / В. А. Сухомлинська // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 3 – 8.
- 11. Ушинський К. Д.** Питання про народні школи // Твори: в 6 т. – Т. I. – К., 1954. – 449 с.

Денисенко А. А. Патріотизм та патріотичне виховання особистості: історичний аспект

У статті проаналізовано історичний аспект патріотизму та патріотичного виховання. Розкрито теоретичні основи патріотичного виховання, різні трактовки поняття «патріотизм». Представлено ідеї видатних українських, зарубіжних, російських педагогів, філософів щодо сутності патріотичного виховання особистості, їхні погляди щодо виховання громадянина-патріота. Охарактеризовано прояви патріотизму в різні історичні епохи.

Ключові слова: патріотизм, патріотичне виховання, національне виховання, громадянин-патріот.

Денисенко А. А. Патриотизм и патриотическое воспитание личности: исторический аспект

В статье проанализировано исторический аспект патриотизма и патриотического воспитания. Раскрыты теоретические основы патриотического воспитания, различные трактовки понятия «патриотизм». Представлены идеи выдающихся украинских, зарубежных, российских педагогов, философов относительно сущности патриотического воспитания личности, их взгляды на воспитание гражданина-патриота. Охарактеризованы проявления патриотизма в разные исторические эпохи.

Ключевые слова: патриотизм, патриотическое воспитание, национальное воспитание, гражданин-патриот.

Denisenko A. A. Patriotism and patriotic education of the individual: the historical aspect

The article analyzes the historical aspect of patriotism and patriotic education. The theoretical bases of patriotic education, different interpretations of the concept of "patriotism". Presented ideas of outstanding Ukrainian and foreign, Russian teachers, philosophers about the nature of patriotic education of the person, their views on the education of the citizen-patriot. Characterized manifestation of patriotism in different historical periods.

Key words: patriotism, patriotic education, national education, citizen-patriot.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Харченко С. Я.

УДК 37. 012. 001. 76

В. В. Докучаєва

**ЦІННІСНІ АСПЕКТИ ПРОЕКТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ
ПЕДАГОГІЧНИХ СИСТЕМ**

Початок тисячоліття – особливий часовий період, який закономірно відзначається суттєвими змінами в поглядах, звичках, діях людей, що видавалися сталими й непорушними. Інноваційні перетворення сьогодні стають сутнісною ознакою життєдіяльності суспільства, яке прагне цивілізованого подолання численних кризових явищ у різних його підсистемах. Сучасні реалії є такими, що будь-який інноваційний процес, упродовж свого життєвого циклу, може набувати прояву як революційний, з огляду на те, якою мірою непрогнозованими виявляються наслідки такого «оновлення» та які глибинні шари людської свідомості порушуються. За цих обставин єдиною симетричною